

ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԳԻՒՏԸ

Կ Ա Մ

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԿՈՒԹԹԵՄՊԵՐԿ

— 000 —

Աշխարհիս ամենամեծ գիւտերուն կարգը կհամարուի իրաւամբ տպագրութեան հանձարեղ արուեստին գիւտն ու կատարելագործութիւնը: Կարելի է մինչեւ չհամաձայնիլ անգամ այն պատմաբանից հետ, որ հաւասար կդնեն այս սքանչելի գիւտին արժողութիւնը՝ կողմնացուցի, վառօդի, Ամերիկայի, եւ ուրիշ սոցա նման ժամանակաւոր եւ մասնաւոր գիւտերուն: — Ճմարիտ է, դժբա մեծ աղգեցութիւն ունեցեր են եւ շատ զարմանալի երեւցեր են ժամանակակից մարդկանց եւ քանի մի դարերու վերայ. բայց այժմ, երբ ուսման ծաղկելովը ամենանորբ եւ ամենադժուար գործիքներ հնարուեցան, երբ շոգեշարժ մեքենայքը մօտեցուցին երկայն ճանապարհները եւ միացուցին հեռաւոր աշխարհները, երբ ելեքտրական թելերը սկսան մէկ ակնթարթի մէջ բազմատեսակ լուրեր հաղորդել երկրէ երկիր, երբ կռիւն ու թշնամութիւնը սկսաւ վերջանալ լուսաւորեալ աղգաց մէջէն, եւ գիտութիւնը իւր լուսաւոր թերթերովը սկսաւ տարածուիլ անխտիր բոլոր աշխարհիս մէջ, կարելի է արդեօք համեմատել տպագրութեան անսահման եւ անվախճան աղգեցութիւնը՝ կողմնացուցի, վառօդի, եւ կամ ուրիշ սոցա նման գիւտերու հետ:

Հին ժամանակի գիւտերը, գիտութիւններն ու արուեստները պահուեր ու աւանդուեր են մեղ մինչեւ հնդեւտասաներորդ դարուն կէսը ձեռագիր գրքերով, եւ այն պատճառաւ մարդկային աղգիս կենաց մեծ մասը թաղուեր է յաւիտենական մոռացութեան մէջ: Յայտնի բան է որ ձեռագիր շարագրութիւններն ու օրինակուած գրքերը չէին կրնար բազմաթիւ լինել. վասն զի նախ շատ մեծ համբերութեան, աշխատութեան եւ ժամանակի կարօտ էին. եւ երկրորդ՝ այն ժամանակի բարբարոսութեան հարկւրաւոր տարիներ քշող պատերազմները, վրէժխնդրութիւններն ու հակառակութիւնները հանգստութիւն չէին տար իւրեանց ժամանակակից մատենագիրներուն. ուստի եւ շատ

անգամ այնպիսի մարդկանց քաղաքէ քաղաք հալածուիլը՝ ոչ միայն արգելք կլինէր, այլ նաեւ կորստեան պատճառ կդառնար նոցա շարագրութիւններուն, անցեալ պատմութիւններուն եւ այն ամենայն անցից՝ որ սուրեր ու գիտցեր էին նոքա իւրեանց ծանր աշխատութեամբը, եռանդուն սիրովն ու բազմադարեան չարչարանօքը: Նոցա խեղճ թուները հարկադրուած էին նորէն մտածել ու հասկանալ այն ամենայն բաներն որ գիտէին արդէն իւրեանց նախնիքը. եւ ահա այս պատճառաւ լուսաւորութիւնը կամաց յառաջ կերթար, մանաւանդ թէ շատ անգամ խոտորելով իւր բռնած ճանապարհէն՝ ետ կդառնար:

Ինչ տեղեկութիւն ունիմք արդեօք Հրնդկաց, Եգիպտացեաց եւ մինչեւ Յունաստանի լուսաւորեալ բնակչացը վերայ: Ինչ պահուեր է մեզի այն հին աղգերէն. — գրեթէ ոչինչ. վասն զի մէկ կողմանէ նոցա ժամանակին անհոգութիւնը՝ որ ունէին իւրեանց ապագայիցը համար, միւս կողմանէ եւս աշխատութեան ծանրութիւնը, պատճառ եղան ընդհանուր լուսաւորութեան կամաց ծաւալելուն: Եւ յիրաւի. սրբան դժուար բան է օրինակել հարիւր կամ աւելի եւս տպագրական թերթեր, եւս եւ այժմու կատարելագործեալ արագագրութեան հնարիւքը. հապա այն ժամանակները, երբ համարձակ կարգացուելու համար՝ գրեթէ իւրաքանչիւր տառ առանձին առանձին կգրէին, արդեօք ինչ դժուարութիւն չէին քաշեր մեր նախնիքը՝ Արիստոտելի կամ Քսենոփոնի կամ Ոսկեբերանի մեծահատոր գրքերը օրինակելու համար:

Յունաց մէջ կային արդարեւ համալսարաններ եւ լիկէոններ, ուր ուսման արուեստը բերանացի կսովորեցնէին. բայց ինչ օգուտ քաղեցին արդեօք լսողները այն թուլակիպէս սովորած խօսքերէն: Եթէ բոլոր Յունաստան եւս համալսարան դառնար, եւ ամենեքեան լսէին Սոկրատայ եւ Պլատոնի դասախօսու-

Թիւնները, այնու ամենայնիւ այն օգուտը չէին կարող քաղել՝ ինչ որ կքաղուի այժմ՝ որ եւ իցէ հեղինակի տպագրուած գրքէն. վասն զի Յունաստանի փիլիսոփայից խրատներն ու դասախօսութիւնները բերանացի լինելով, եւ իւրեանց ասածը շատ անգամ՝ օգի մէջ ցրուելով՝ քան թէ լսողաց ականջը մտնելով, խիստ քիչ մարդ կգտնուէր որ կարողանար միտքը պահել ամբողջ լսած բաները: Եւ ահա սորա համար է որ տպագրութեան լուսաբեր արուեստին հնարուէն յառաջ՝ ուսումն ու գիտութիւնը քանի մի ուսումնականաց միայն պահուած էր. իսկ մնացեալ մարդիկը շօշափելի խաւարի մէջ կմնային: Կատարահին նաեւ մեր ժամանակները այնպիսի մարդիկ՝ որ երբ գտնեն կամ ձեռք բերեն գիտութիւնը այնպիսի հին եւ գեղեցիկ շարագրութիւն մի, աւետարանին մէջ յիշուած քանքարաթաղոյց ծառային նըման ոչ իւրեանք իրոյս կընծայեն, եւ ոչ այլոց կուտան որ տպագրութեամբ հասարակաց օգտին գործածուի. բայց մեք այս տեղ միտք չունենալով երկարել մեր խօսքը այնպիսի մարդկանց վերայ, այսքանս միայն ասեմք, որ այնպիսի գործողութիւնը հակառակ է Քրիստոնէական հոգւոյ, որ կսիրէ հաւատարապէս զամենայն մարդ, եւ կցանկայ որ ամենեքեան իւր բարութեանց քաղցր աղբիւրէն բաժին առնուն ու լուսաւորուին:

Մարդկային ազգիս ամենամեծ պիտոյքներէն մէկը համարելով իրաւամբ ուսումն ու գիտութիւնը, պէտք է որ անխտիր հասնի իւրաքանչիւր մարդոյ ձեռքը. եւ ահա աստուածային շնորհօքը, եւ տպագրութեան աշխարհաշէն գիւտովը՝ գիւրահաս է ամենեցուն: Թերեւս գտնուին այնպիսի մարդիկ՝ որ մտածեն թէ ուսումն ու գիտութիւնը փակուած ու պահուած են գրքերու մէջ. բայց մեք կհարցանեմք թէ գրքերը որոյ համար արգելուած է չառնուլ եւ չուսնիլ:

Պղատոնի մտածութիւնները, իմաստնոց խրատներն ու առակները, փիլիսոփայից խորագին քննութիւնները եւ զանազան բանաստեղծից գեղեցկահիւս գրուածքները բաց են ամենուս առջեւ. կմնայ մեզ փորել մեր կարողութեանը չափ այս անսպառելի հանքին աղբիւրը, կշտացնել մեր մտքին ծարաւը, եւ միանգամայն երախտագիտութեամբ շնորհակալ լինել այն արգիւնաւոր եւ աշխարհաշէն մարդոյն, որոյ անձանձիր աշխատութեամբը բացուեր է մեզ այս երջանկա-

ւէտ ճանապարհը, եւ բաշխուեր է մեզ լուսաւորութիւնը:

Պարտ եւ արժան է ծանօթանալ այն չնաշխարհիկ մարդոյն անուանը, կեանքին եւ նորա այս գիւտին մէջ գտած յաջողութեանը: Պատմեմք ուրեմն այն ընդհանուր մարդկութեան բարերարին կենսագրութիւնը, եւ տեսնեմք թէ որպիսի աշխատութեամբ հասաւ նա իւր ցանկալի նպատակին:

ՅՈՒՐԱՆԵՍ ԿՈՒԹԹԵՄՊԵՐԻ ԳԵՐՄԱՆԱԳԻՆ՝ ծնած էր 1400 թուականին ատենները՝ Գերմանիոյ Մոգունխս կամ Մայնց քաղաքը, եւ ծագումը բարեգործ ու հարուստ ազգատոհմէ էր:

Ինչպէս որ հին ժամանակի շատ երեւելի մարդկանց վարքը, նոյնպէս եւ Կուլթիեմպլէրի կենաց որպիսութիւնը ըստ մեծի մասին անյայտ մնացած էր նորա մահուանէն յետոյ. սակայն հետաքրքիր ուսումնականաց աշխատասիրութեամբը շատ տեղեկութիւններ ելան վերջին ժամանակներս, մանաւանդ նորա գտած արուեստին կատարելագործութեանը վերայ, եւ իւր քաղաքէ քաղաք արած ճանապարհորդութեանցը համար:

Պոտման պատմաբանը իւր գրած տեղեկութեանցը մէջ այս խօսքերը կասէ. «Յովհաննէս Կուլթիեմպլէրի Մայնց քաղաքին «նշանաւոր ցեղերէն մէկուն զաւակներէն էր, «եւ բաց ի գրամական հարստութենէ՝ ունէր «նաեւ երկու գեղեցկաշէն տուն. այն ստա. «ցուածը իւր ֆրիլէ եղբօրը յանձնելով՝ գնա. «ցած էր Սթրասպուրկ քաղաքը, որ իւր հե. «ռատես մտքին յղացած հանճարը իգործ «դնէ:»

Կերեւնայ որ 1450 թուականին դարձեալ գտնուած է իւր ծննդեան քաղաքը, ուր մեծամեծաց կարգին մէջ ստորագրած է՝ ազնուականաց եւ քաղաքացեաց համաձայնութեան դաշնագիրը: «Ինչպէս որ այն ժամ. «նակները շատ քաղաքաց մէջ, նոյնպէս եւս «Մայնց քաղաքին իշխանաց մէջը խռովութիւն կար, կասէ Պ. Ֆիշեր պատմաբանը. «այն պատճառաւ Կուլթիեմպլէրի հեռանա. «լով ինոցանէ, 1454-ին նորէն Սթրասպուրկ «քաղաքը դարձած էր: Երկու տարի քանի «մի մերձակայ քաղաքներ ճանապարհորդութիւն անելէն յետոյ՝ 1456-ին բնակութիւնը «հաստատեց Սթրասպուրկ քաղաքը, ուր եւ «յայտնեց իսկացի մարդկանց իւր ունեցած «գիտաւորութիւնը՝ տառաձուլութեան վերայ:»

1437 թուակ. Կուլթեմալէրկ ընկերութիւն մի կազմեց, որոյ նպատակն էր՝ կատարելագործել նորա սքանչելի գիւտն ու դաղանիքը: Այն միախորհուրդ ընկերութեան գրէխաւոր անդամ ընտրուած էր Անդրեաս Դրիցցին անուանով մէկը, որ մեծ աշխատութեամբ կ'ընէր Կուլթեմալէրկին յանձնած ամէն գործերը կատարել. բայց նա շուտով մեռաւ, եւ 1459-ին՝ նորա Գէորգ եղբայրը յանձն առնելով Անդրէասին ծանր պաշտօնը, աշխատակից եղաւ Կուլթեմալէրկին: Այն ընկերութեան անդամոց թիւը մինչեւ տասն եւ եօթի կ'հասնէր:

Ընկերութեան անդամները վեց ամսի չափ ամենայն կերպով օգնելով Կուլթեմալէրկին, շատ կիւսափաքէին օր մի յառաջ տեսնել տպագրական գործիքներուն արդիւնքը. բայց Կուլթեմալէրկ ընկերութենէն գաղտնի պահեց իւր գիւտն ու շինած գործիքները, չէր ուզեր մանրամասն կերպով յայտնել նոցա, կասկածելով որ մի գուցէ իւրեանց սեղսկանեն: Անդամները կասկածի մէջ ընկան, եւ օր մի, երբ խորհրդի ժողովուած էին, ստիպեցին Կուլթեմալէրկը՝ որ անպատճառ ցուցնէ մինչեւ այն ժամանակը հնարուած գործիքներն ու տառերը: Շատ մտածելէն յետոյ՝ խոստացաւ որ ցուցնէ: Երբոր գործատան դուռը բացաւ, տեսան տանը մէկ կողմը փայտեայ մամուլ մի (*), որ հաստատուած էր բոլորաձեւ երկայն սիւնի վերայ՝ երկու հաւասար տախտակներով. իսկ միւս կողմը կար ձուլարան՝ իւր գործիքներովը, նմանապէս քանի մի տառ պահելու արկղներ եւ պահարաններ: Այն ամէն գործիքները Կուլթեմալէրկ այնպիսի կերպով ցուցուց իւր համախոհներուն, եւ այնպիսի արագութեամբ բանեցուց իւր նորահնար արուեստը, որ տեսնողներէն ոչ ոք չկարողացաւ այն միջոցին խելք հասցնել նոցա որպիսութեանը: Երբ

Մայնց քաղաքը.

ընկերութիւնը տեսաւ որ Կուլթեմալէրկ չուզեր յայտնել իւր նորահնար գիւտին գաղտնիքը, ուրք ելաւ նորա գէմ, եւ ամէն մարդ իւր գրած փողը յետ պահանջեց: Կուլթեմալէրկ սիրով հաւանեցաւ նոցա պահանջմանը. «Միայն թէ երկու տարի ժամանակ տրւէք» ասաց. նոքա դարձեալ պնդեցին, եւ Կուլթեմալէրկ յօժարեցաւ քանի մի շաբաթէն փողերը վճարելու, եւ այնպէս վերջացաւ ընկերութեան խռովութիւնը:

Քիչ ժամանակէն Կուլթեմալէրկ նորէն գնաց իւր ծննդեան քաղաքը, վաճառեց իւր երկու տները, եւ 1445-ին վերջին օրերը դարձաւ Սթրասպուրկ՝ որ

պարտատէրներէն ազատի: Այսպէս ահա Կուլթեմալէրկին առաջին անգամ տպարանի համար արած ծախքերովը քակտեցաւ նորա հարստութիւնը:

Կուլթեմալէրկ քսան տարիի չափ բնակեցաւ Սթրասպուրկ քաղաքը, եւ իւր նորահնար գիւտը իգործ դրաւ. ասոր համար է որ քանի մի հեղինակներ պատշաճ համարեցան Օրոհոց Տպագրութեան ասել այն քաղաքին:

1445-ին Կուլթեմալէրկ տպարանը փոխադրեց Մայնց քաղաքը, եւ միտքը դրաւ որ ամենայն արդեւորութեւ եւ դժուարութեանց յաղթելով՝ ետ չկենայ իւր արուեստէն. բայց երեք տարուան փորձէն տեսաւ որ անհնար է առանց նիւթական օգնութեան հասնիլ իւր նպատակին, այսինքն գիւտը կատարելագործելու. ուստի 1449-ին ընկերացաւ Փարս կամ Ֆուրս անուանով քաղաքակցին հետ:

Այս փաւստը անուանի ոսկերիչներէն մէկն էր, ուստի եւ նիւթական օգնութենէն զատ՝ տառ ձուլելու գիւրութեան համար զանազան գործիքներ եւս հնարեց՝ Կուլթեմալէրկին խորհրդակցութեամբը: — Առաջին գիրքը, որ երկու ընկերաց ծախիւքն ու ջանիւքը սկսան տպագրել, Լատինացոց Աստուածաշունչն էր, որ մինչեւ ցայսօր իբրեւ թանկագին գիրք կ'պահուի Մայնց քաղաքին մայր եկեղեցւոյն մէջ, պարծանք նորա տպագրողաց եւ անմահ յիշատակ:

Վեշտասաներորդ դարուն մատենագիրնե-

(*) Կուլթեմալէրկին յօրինած մամուլը նման է եղբր մեր այժման սեղմարանին, այսինքն տպագրուած Թերթերը շտկող գործիքին, եւ գրեթէ 300 տարիի չափ անփոփոխ մնացած է այն ձևովը:

րէն ոմանք կարծեցին թէ Կութթեմպէրկի գործարանին մէջ առաջին անգամ տպագրուած գրքերը՝ փայտէ կամ մետաղէ շինուած ու փորուած տառերով տպուած են. բայց սխալեցան. վասն զի փայտէ կամ մետաղէ զատ զատ փորուած ու կոկուած տառերը, եթէ միջին թուով հաշուեմք, մէկ տպագրական թերթի համար 9,000-էն աւելի տառ կհարկաւորի, իսկ չորս թերթէ բաղկացեալ գրքուկի մի համար՝ 36 հազար տառէն աւելի. ուրեմն Աստուածաշունչ գիրքը երկու հարիւր տպագրական թերթէն աւելի լինելով՝ անկարելի կլինէր թէ տառ հասուցանել նորա եւ թէ վեց եօթը տարուան մէջ տպագրել. թող այն մեծագումար ծախքն ու դժուար աշխատութիւնք՝ որ մեծ արգելք կարող էին լինել մեծահատոր գրքին տպագրութեանը: Ուստի տարակոյս չկայ որ նոյն իսկ առաջին գիրքը, այսինքն Լատինացոյ Աստուածաշունչը տպագրուած է ձուլեալ տառերով. եւ ասոր համար հարկ էր հայրեր փորել, մայրեր զարնել, եւ նոցա մէջ ձուլել կապարով զատ զատ տառեր: — Վսեմ միտք, սքանչելի հանձար՝ միայն Կութթեմպէրկին սեպհական:

Տառաձուլութիւնը, այսինքն գիր թափելու արուեստը, զոր արգէն գտած էր Կութթեմպէրկ, կատարելագործեց Պետրոս Ծեֆֆեր, որ գիր թափելու կպարապէր ձուլարանին մէջ: — Այս Ծեֆֆէրը առաջ գործաւոր էր Փաւստին քովը՝ նորա ոսկերչութեան ժամանակին, յետոյ փեսայացաւ նորա, եւ իբրեւ ընկեր՝ գործակից եղաւ ձուլարանին մէջ:

1455-ին, յայտնի չէ թէ ինչ պատճառաւ, կռիւ ու խռովութիւն ընկաւ նոցա ընկերութեանը մէջ. Կութթեմպէրկ ու Փաւստ բաժնուեցան իրարմէ: Փաւստը տոկոսեօք ետ պահանջեց իւր փողը, որ 1252 բուպլիի չափ էր, եւ տուած էր տպարանական գործոց համար. եւ Կութթեմպէրկ չունենալով կամ չկամենալով վճարել, եւ իւր ընտելեանը հակառակ ճանաչելով այնպիսի խռովութիւնները, հրաժարեցաւ այն ընկերութենէն, ու թողուց իւր առաջին տպարանը Փաւստին ու Ծեֆֆէրին: — Եւ այսպէս, Կութթեմպէրկ՝ որ գրեթէ ամենայն արուեստագիւտից բաժին հանեց իւր հանձարէն, աղքատացաւ, եւ համբերեց այն ամենայն կարօտութեանց՝ որ կրկրէր իւր աշխատութեանը փոխարէն. բայց մարդիկ եւ բոլոր աշխարհ սրբան օգուտ քաղեցին նորա հնարած գիւտէն . . . :

Քիչ ժամանակէն՝ այսինքն 1456-ին, Կութթեմպէրկ նոր տպարան բացաւ իւր յատուկ փողովը՝ առաջինէն աւելի մեծ: Այս գործին մէջ օգնեցին անոր Մայնց քաղաքին մէկ երկու իշխանաւորները: Թէպէտ եւ շատ գրքեր տպուեցան այնուհետեւ Կութթեմպէրկի առաջին տպարանին մէջ, բայց այժմ շատ դժուար է ճանաչել թէ սրն է յատուկ այն տպարանէն ելածը. վասն զի ոչ քաղաքը, ոչ տպարանի անունը եւ ոչ տպագրութեան տարեթիւը նշանակուած է նոցա վերայ: Միայն երկրորդ տպարանին համար որ բացաւ Կութթեմպէրկ Մայնց քաղաքին մէջ, շատ հեղինակներ կհաստատեն թէ յայտնի են նորա մէջ եղած տպագրութիւնները: Մեք այս տեղ աւելորդ համարելով բոլորը յիշել, բաւական կարծեմք որ Պ. Ֆիշեր անունով հեղինակին այն գրքին խօսքերը յիշեմք, որ ստորագրութեամբ երկուց եղբայր՝ այսինքն Յովհաննու եւ Ֆրիլէի Կութթեմպէրկ, տպագրեցաւ յօգուտ կուսանաց սրբոյն Քլարայի եկեղեցոյն. «Յովհաննէս Կութթեմպէրկ խոստացաւ, կասէ, կուսանաց միաբանութեանը «(որոց մէջ էր նաեւ իւր քոյրը) մինչեւ այն «օրերը, այսինքն մինչեւ 1456 թուականը, «իւր տպարանին մէջ տպուած գրքերէն մէկ «մէկ հատ նուիրել, եւ գրով հաստատեց որ «տպուելիքներէն եւս քանի որ տպարանը «աշխատի՝ մէկ մէկ օրինակ ուղարկուի կուսանաց վանքին:» — Այս խօսքերէն յայտնի է որ ոչ միայն երկրորդ անգամ տպարան բացաւ Կութթեմպէրկ, այլ եւ շատ գրքեր տպագրեց:

1462-ին Մայնց քաղաքին առնուիլը սատճառ եղաւ Կութթեմպէրկի եւ Փաւստի գործաւորաց ցրուելուն, եւ այնուհետեւ տարածուեցաւ տպագրութիւնը Գերմանիոյ, Հոլանտայի եւ Իտալիոյ մէջ, այլ եւ Պամպէրկ, Պազէլ եւ Հարլէմ քաղաքները. բայց Կութթեմպէրկ պահեց իւր տպարանը՝ նաեւ քաղաքը առնուելէն յետոյ:

1465-ին Կութթեմպէրկ կընակէր Մայնց քաղաքին մէջ իբրեւ աղնուական կամ պալատական, եւ տարեկան թոշակ կապած էր անոր տեղւոյն արքեպիսկոպոսը, որ մինչեւ ի մահ հանգիստ ապրի: Պարոն Ֆիշէր պատմաբանը կասէ թէ «Կութթեմպէրկը բաւական ապրուստ ձեռք ձգելով՝ բոլորովին քաշուեցաւ տպարանէն, եւ միայն իւր աշխատակիցներուն ու գործաւորներուն յանձնեց «զայն:» Բայց Solms անունով ուսումնականը՝

Համաձայն իր այս կարծիքին հետ. «Գրուածք մի չկայ, կասէ, որ հաստատէ թէ տալա- գրութեան արուեստին գանոդը հրաժարե- յալ իւր գործէն, ուստի եւ փառքէն:» — Սակայն մեզի առաջին կարծիքը աւելի բնա- կան կերեւի. վասն զի նա իւր ծերութեան օրերը այնպիսի ապրուստ ստանալով՝ հաւա- նական է որ չկարողանար կամ չկամենար աշխատիլ այլ եւս տպարանին մէջ. եւ միթէ Կուլթիմպէրիկի պէս մարգը ձեռք քաշելով տպարանական գործողութենէն, կղրկուէր իւր փառքէն. միթէ մատենագրին մէկը օգ- տակար գրուածք մի տպագրելէն յետոյ պա- րապի երկրագործութեան կամ վաճառակա- նութեան, զրկուած կհամարուի իւր ուսում- նական կամ մատենագրական անունէն . . . — Ուրեմն եւ Կուլթիմպէրիկ հեռանալով տպարանական գործառնութենէն՝ զրկուած չէր համարուեր իւր փառքէն:

Վերջապէս Կուլթիմպէրիկ իւր բազմա- մեայ աշխատութիւններէն, եւ այն սքանչե- լի գիւտը կատարելագործելէն յետոյ, վախ- ճանեցաւ իւր ծննդեան քաղաքին մէջ 1468 թուականին փետրուարի 24-ին: Նորա վեր- ջին օրերուն մի միայն ուրախութիւնը այն էր՝ որ աչքովը կտեսնէր իւր գիւտը արդէն իգործ գրուած զանազան քաղաքներու մէջ (*):

(*) 1460 Թուականէն սկսեալ՝ նոր նոր տպարաններ բա- ցուեցան յերոսոս, այսինքն Պամպէրիկի մէջ՝ 1461 Թուակ., Պազլի մէջ՝ գրեթէ նոյն միջոցին, Քոլոնիայի եւ Սուպիա- կոյի մէջ՝ 1465 Թ., Հոովմայ մէջ՝ 1467 Թ., Ակսպուրկի մէջ՝ 1468 Թ., եւ այլն:

Կուլթիմպէրիկ փոխադրուելով այս անգա- ւոր աշխարհէս՝ իւր անմահական գիւտը յանձնեց ապագայից. բայց ապագայք շու- տով չկարողացան ճանաչել նորա գիւտին արժէքը, եւ այն պատճառաւ նոյն իսկ մե- ծահանճար արուեստագիւտին պատմութիւնն անգամ միայն այն ժամանակ սկսան գիր ան- ցընել, երբ մնացած չէր ոչ նորա ժամա- նակակից մարդիկնեքն եւ ոչ կենդանի աղ- բիւր մի պատմութեան: Յետոյ մեծ հետա- քրքրութեամբ սկսան որոնել նորա հետքը, ու քանի մի ժողովածոյ պատմութիւններ թողուցին մեզ՝ խառն տեղեկութիւններով շփոթուած: Մեք այն տեղեկութիւններէն գլխաւորներն ու հաւանականը գրինք այս տեղ, որ գրուած են խոհեմ, ուսումնական ու խղճմտանքաւոր մարդկանց ձեռքով. բայց եթէ գրէինք զանազան ժամանակներ նորա համար եղած հազար ու մէկ տեղեկու- թիւնները, այն ժամանակը նոցա միայն չա- փէ դուրս տեղ կհարկաւորէր, ինչպէս որ առանձին գրքեր եւս տպուած են:

Բացատրեմք այլ եւս երկու խնդիր. այս- ինքն նախ՝ թէ երբ, ուր եւ ինչպէս սկսուե- ցաւ տախտակի վերայ տպագրութիւնը. եւ երկրորդ՝ թէ ինչ պատճառաւ Հոլանտացի մատենագիրները ջանացին տպագրութեան գիւտը իւրեանց Բօսքոն անունով քաղաքակ- ցին սեպհականելու:

(Աւարտն յառաջիկայս.)

ՀՐԱՌՈՒԹՆԵՐՈՒ ԽԱՆՁՈՂԸ ԿԱՄ ԼԱԽՆ

Հրաբուխ լեռներէն ելած լաւային կամ խան- ծողին վրայ զարմանալի յատկութիւններ կան: — Ամերիկայի Քոնովաքսի հրաբուխը 1738-ին՝ բերնէն մինչեւ 3000 ոտնաչափ բարձր նետեր է իւր խանծողները, այսինքն կրակոտ քարերն ու հալած մետաղի նման լաւան: Նոյն հրաբուխը 1744-ին այնպիսի սաստիկ շառաւյմաբ բռնկեր է որ ձայնը մինչեւ 600 մղոն տեղ կլրսուի եղեր: — Վեսուվ լեռը 1794-ին 45 միլիոն խորանարդ- ոտնաչափ Թանձրութեամբ լաւա դուրս տուեր է:

— Եսնա լեռը 1810-ին այնքան լաւա բխեր է որ ինը ամիս՝ ամէն օր մէկ մեծ կբարձրանայ եղեր երեսը, եւ այն դուրս նետուած նիւթը տասը տարիէն հազիւ պաղեր է բոլորովին: — Քոնովա- քսին 109 խորանարդ մեծ մեծութեամբ ժայռ մը նետեր է մինչեւ 9 մղոն հեռու տեղ: — Սոււ- պաւայի հրաբուխը 1815-ին՝ մոխիրները նետեր է մինչեւ ձաւա կղզին՝ որ 300 մղոն հեռու է, եւ քաղաքին 12,000 բնակիչէն քսանը միայն կըցեր են ողջ մնալ ու ազատիլ այն սոսկալի փորձանքէն: